

Veljko Rus

ENAKOST IN PRAVIČNOST

Prispevek obravnava odnos med enakostjo in pravičnostjo in pri tem opozarja na negativne posledice, ki izvirajo iz ločenega obravnavanja ene ali druge kategorije: na egalitarni sindrom, na nekvalificirani egalitarizem, na formalizirano pojmovanje pravičnosti itd. V drugem delu obravnava koeksistenco različnih vrst pravičnosti v jugoslovanski družbi in kritično osvetljuje Horvatov koncept pravične socialistične družbe z vidika Rawlsove teorije pravičnosti.

In the article relations between equality and justice are treated. The negative consequences of separation of these two notions are analysed like: egalitarian syndrome, unqualified egalitarianism, contradictions between micro and macro justice and formalization of justice itself. In the second part of this article Horvat's concept of just socialist society is critically analysed from the point of Rawls's theory of justice.

enakost, pravičnost, nepravična enakost, pravična neenakost

Uvod

Pojem pravičnosti je tesno povezan s pojmom enakosti. V jugoslovanski družboslovni literaturi je bila enakost dosti pogosteje obravnavana kot pravičnost; pogosto so jo namreč obravnavali kot vprašanje **per se**, ne pa kot enega od vidikov pravičnosti. Glavna tema jugoslovanskih sociologov je bila tako imenovani egalitarni sindrom, glavno vprašanje ekonomistov delitev po delu in glavno vprašanje pravnikov razmerje med zakonsko in družbeno (oziroma institucionalno in naravno) pravičnostjo. Razprav o pravični neenakosti in o nepravični enakosti v njihovih tekstih ni.

1. KONCEPTI PRAVIČNOSTI

Egalitarni sindrom

Egalitarni sindrom je bil predmet razprav zadnjih dvajset let. Prvi ga je opisal Županov (1967) kot rezultat fuzije tradicionalne predindustrijske kulture in nove marksistične ideologije. Fuzijo tradicionalne kulture in moderne ideologije je Županov ocenil kot pomemben zaviralni dejavnik pri modernizaciji jugoslovanske družbe.

Danes lahko egalitarni sindrom ocenjujemo precej drugače: kot instrument kulturne in moralne kontinuitete med staro in novo družbo in kot in-

strument politične mobilizacije v obdobju hitre dezagrarizacije, industrializacije in urbanizacije dežele. Ohranjal je tudi lojalnost prebivalstva do nove politične elite, ki je izvajala prisilno industrializacijo države skoraj brez kakršnekoli družbene rezistence. To pozitivno funkcijo egalitarnega sindroma je pred kratkim omenil tudi Županov, ko je ugotavljal obstoj dolgotrajne koalicije med politično elito in delavskim razredom v Jugoslaviji (Županov, 1987).

Nekvalificirani egalitarizem

Najbolj kritična implikacija egalitarnega sindroma je »nekvalificirana enakost« (Rawls, 1971), ki se izraža kot nenehno radikalno izenačevanje celotne populacije. Končni cilj egalitarnega sindroma je bil in je še vedno »absolutna enakost« (Rae, 1981), zato je pravična enakost implicite opredeljena kot največja možna izenačenost. Ziembinsky (1983) govori o podobnem egalitarnem sindromu kot glavni značilnosti poljske družbe. Imenuje ga »preprosta enakost«.

Marksistična ideologija ima do takšnega nekvalificiranega egalitarizma v osnovi dvoumen odnos. Po eni strani ga kritizira kot »uranilovko«, kar je sinonim za »končno enakost« (Colleman, 1983). Ker takšna distribucija ni v korelaciji z neenakimi prispevki posameznikov, je nujna prisilna redistribucija (Nozick, 1974) in destratifikacija družbene strukture. V jugoslovanski družbi se je v štirih desetletjih potrdilo, da »dostojna družba lahko brez pravičnosti razpade v anarhijo ali tiranijo« (Dobbs, 1985: 809). V zadnjih štirih desetletjih je družbeni razvoj v Jugoslaviji v resnici nihal med anarhizmom in stalinizmom, kar je bilo, poleg drugega, tudi rezultat neobvladljivega nekvalificiranega egalitarizma. Po drugi strani pa je takšna mešanica anarhizma na dnu družbe in stalinizma na vrhu ustrezala avantgardni vlogi partije. Če se sklicujemo na dobro znano Webrovo razlikovanje med revolucionarno etiko in etiko odgovornosti, bi lahko rekli, da se nekvalificirani egalitarizem povsem ujema z revolucionarno etiko.

Morda bi morali poudariti, da takšna dvojnost ni le rezultat vodilnega položaja politične elite. Enaka nejasnost glede pravičnosti je razvidna tudi iz Marxovih spisov. Znano je, da je zavračal sodobno »socialistično mitologijo«, ki je temeljila na poveličevanju Pravice, Svobode, Enakosti in Bratstva, saj »pravica ne more nikoli presegati ekonomske strukture družbe in kulturne ravni, ki je nanjo vezana« (Marx, 1970: 319). Kapitalistična družba torej ni nepravilna sama po sebi. Njene pravne norme postanejo nepravilne takrat, ko ne ustrezajo več razvitim produkcijskim silam in višjim načinom proizvodnje (Geras, 1984). Po tej logiki enakost, svoboda in pravičnost niso več relevantni kriterij pri oblikovanju in uresničevanju socialističnega projekta, saj samo mistificirajo dejanska družbenoekonomska protislovja, ki naj bi jih revolucionarno gibanje preseгло.

Čeprav je takšen pristop objektivnejši, kot so moralni projekti socialističnih družb, je hkrati tudi bolj relativističen; relativizem odpira prostor za normativno neopredeljen nekvalificirani egalitarizem. Po Marxu ni nobene-ga dvoma, da naj bi nova družba zagotavljala svobodo, samorealizacijo in neke vrste solidarnost; a tega ne bodo zagotavljale pravične zakonske norme, marveč ekonomska struktura, ki bi temeljila na ukinitvi privatne lastnine.

Ker takšen strukturni determinizem ni normativno omejen, je postala ekspropriacija ekspropriatorjev splošno sprejeto načelo pozitivne distribucije; aplikacija le te pa ni bila omejena na preteklost, na ukinitvev nekdanjih nepravilnosti, privilegijev in monopolov, marveč se je širila tudi na

strukturiranje prihodnje družbe. S tem je integrativna funkcija pozitivne diskriminacije postala dezintegrativna in destruktivna: prisilna redistribucija se s skupin, ki so bile privilegirane v preteklosti, širi na celotni družbenoekonomski sistem in proizvede totalno proletarizacijo celotne populacije (Gough, 1979).

Trije paradoksi nekvalificiranega egalitarizma

Neizogibna posledica nekvalificiranega egalitarizma je maksimalna deprivacija.

Neomejen dostop vseh posameznikov do redkih dobrin in storitev povzroča maksimalno pomanjkanje (Lerner, 1981). Relativna deprivacija doseže svoj vrh, kadar ima vsakdo enako pravico neomejenega dostopa do izobraževalnih, zdravstvenih in drugih storitev. Neomejen dostop generira maksimalno pomanjkanje razpoložljivih dobrin in storitev.

V primeru, da so določene dobrine ali storitve na voljo v neomejenih količinah, lahko pride do nasprotnega paradoksa – do totalne inflacije teh dobrin ali storitev (Rea, 1981). Če so dobrine na voljo v neomejenih količinah in če postanejo brezvredne, so vprašanja v zvezi s pravično (ne)enakostjo brezpredmetna. S tega stališča Marxova formula »vsakomur po njegovih potrebah in vsakdo po svojih zmožnostih« ne opisuje več prihodnje komunistične družbe kot skrajno egalitarne, marveč jo opisuje kot družbo neomejenih možnosti, kjer ni več dilem v zvezi z (ne)enakostjo.

Tretji paradoks se nanaša na možnost »tragične izbire« (Calabresi in Bobbitt, 1978). Kot pravita ta dva avtorja, je v pogojih omejenih možnosti vsaka izbira in vsaka odločitev tragična. Zaradi tega bi se morali truditi, da bi zmanjšali na minimum neizogibne negativne posledice, ki se manifestirajo kot prikrajšanost določenih skupin. Razsežnosti pomanjkanja v okoliščinah tragične izbire so politično določene z izbirami prvega reda in izbirami drugega reda; prve so v zvezi z odločitvami o alokaciji, druge pa z odločitvami o distribuciji.

Kadar prevladuje nekvalificirani egalitarizem, ni več mogoče razlikovati med alokativnimi funkcijami oziroma odločitvami prvega reda in distributivnimi funkcijami oziroma odločitvami drugega reda, ali z drugimi besedami, ni več mogoče razlikovati med optimalno alokacijo in distributivno pravičnostjo. Alokativna in distributivna funkcija sta združeni, kriteriji ekonomske učinkovitosti in socialne pravičnosti pa so pomešani.

Razreševanje paradoksov, ki izhajajo iz nekvalificiranega egalitarizma, ni stvar sociologije. Vendar pa metodološko lahko prispevamo nekaj k rešitvi teh paradoksov, in sicer tako, da presežemo Marxov objektivistični strukturalni relativizem. Tovrstnemu objektivističnemu relativizmu bi se nemara lahko izognili s kombiniranjem menjalne teorije pravičnosti (Homans, 1961) in statusne teorije pravičnosti (Berger et al., 1972). Prva se navezuje na komutativno pravičnost, druga pa na distributivno pravičnost. Zdi se, da je Stolte napravil odločilen korak v tej smeri, ko je uspešno povezal strukturalno menjalno teorijo in teorijo simboličnih interakcij (Stolte, 1987).

Protislovja med mikro in makro pravičnostjo

Vrcan (1983) je celotno jugoslovansko sociološko obravnavanje neenakosti razdelil na naslednji dve skupini:

– tisto, ki skuša definirati, kakšne družbene neenakosti so optimalne za

industrializacijo (se pravi za družbenoekonomski razvoj);

– tisto, ki skuša definirati, kakšne neenakosti so pravične z vidika človekove svobode.

Z vidika družbenega razvoja so sprejemljive tiste vrste neenakosti, ki motivirajo ljudi in mobilizirajo človeške resurse v prid modernizacije dežele. V eni od svojih zgodnejših razprav je Vrcan napravil distinkcijo med predindustrijsko in industrijsko distributivno etiko (Vrcan, 1975). Po njegovi klasifikaciji pravičnost distribucije (dobrin in storitev) ne sodi v moderne družbe.

Z vidika pravičnosti so sprejemljive tiste vrste neenakosti, ki povečujejo individualno integriteto in avtonomijo. Sprejemljive vrste neenakosti Vrcan naprej klasificira na:

– pozitivno varianto, ki temelji na meritokratskem pravilu: **quique suum tribuire**, in

– negativno različico, ki temelji na odpravi izkoriščanja, dominacije, monopola in drugih privilegijev.

S teh dveh vidikov je mogoče opredeliti pravične in nepravične (ne)enakosti ne glede na njihov izvor. Glede na izvor jih Vrcan klasificira v:

- neenakosti med mestnimi in podeželskimi okolji,
- neenakosti med javnim in zasebnim gospodarskim sektorjem,
- neenak dostop do javnih produkcijskih sredstev, ki se manifestira v vse večji nezaposlenosti določenih segmentov prebivalstva,
- neenakosti v delitvi osebnih dohodkov, kjer obstaja protislovna hkratnost uravnailovke« in kaotične distribucije osebnih dohodkov,
- neenakosti, ki izvirajo iz stanovanjske politike,
- neenakosti v distribuciji politične, ekonomske itd. moči.

Ko Vrcan interpretira teh šest vrst neenakosti, jih ne opredeljuje kot pravične ali nepravične. kvalitativnemu ovrednotenju se skuša izogniti tako, da uvede merila relativnega razvoja. Racionalno evalviranje obstoječih nepravičnosti je po njegovem mnenju mogoče opraviti le tako, da upoštevamo obstoječe pogoje in ovire pravičnosti. S tega stališča Vrcan sledi Marxovemu relativističnemu objektizmu. Obstoječe neenakosti ocenjuje kot pravične in legitimne, ker so s stališča družbeno-ekonomskega razvoja občutno manjše, kot so bile pred 40 let v kraljevini Jugoslaviji.

Ker smo že obravnavali implikacije Marxovega objektivističnega relativizma, obširnejši komentar Vrcanovih evalvacij ni potreben. Vredno pa se je ustaviti ob protislovnostih v zvezi z delitvijo osebnih dohodkov. Glede tega pravi: »Na ravni tozdov in podjetij (...) obstaja intenzivno izenačevanje osebnih dohodkov, ki se izraža v dominaciji uravnailovke. Na drugi strani pa obstajajo velike razlike med podjetji, industrijskimi vejami in službami, kjer ne prevladuje več načelo enako plačilo za enako delo« (Vrcan, 1983: 74). Znotraj podjetij je torej preveč enakosti, med podjetji pa premalo, kar pomeni, da na mikro ravni prevladuje nekakšna nepravična enakost, na mezo in makro ravni pa nepravična neenakost. Če upoštevamo kontingenčno teorijo Mortona Deutscha (1985), lahko rečemo, da zgornji paradoks nikakor ni nepričakovan: na mikro ravni družbe (znotraj delovnih organizacij) prevladuje zaradi pretežno kooperativnih odnosov egalitarizem, na medorganizacijski ravni pa prevladuje zaradi pretežno kompetitivnih odnosov med podjetji nepravična neenakost.

Kot poudarja Brickman (1981), bi imela uvedba določene norme pravičnosti na mikro ravni družbe verjetno integrativne učinke, na makro ravni pa dezintegrativne. Na makro ravni ima najpogosteje aplicirano načelo pravičnosti – namreč meritokratsko – nezaželene učinke na družbeno diferenciaci-

jo. Takšne negativne učinke pogosto omejujejo s posegi na ravni končne distribucije.

Zaradi nekvalificiranega egalitarizma takšnih omejitev na makro ravni jugoslovanske družbe ni bilo mogoče uresničiti konsistentno, marveč zgolj na ad hoc način. »Distributivna džungla«, o kateri govori Vrcan, je v takšnih razmerah tako rekoč neizogibna posledica.

Koeksistenca različnih vrst pravičnosti v jugoslovanski družbi

V zadnjem desetletju so družboslovci ugotovili, da v jugoslovanski družbi obstaja veliko različnih vrst pravičnosti. Viskovič (1983) je razvil hipotetično tipologijo naslednjih pet vrst pravičnosti:

– 1. primitivna komunistična pravičnost ali uravnalovka, ki skuša do skrajnosti zmanjšati vse vrste družbenih neenakosti;

2. statusna pravičnost, to je dejansko neke vrste distributivna pravičnost, ki neenakosti med posamezniki opravičuje s statusnimi razlikami;

3. delovna pravičnost, ki je prav tako posebne vrste distributivna pravičnost; temelji na ravnovesju med delovnim prispevkom in dohodkom in naj bi prevladovala v socialističnih družbah;

4. komutativna ali aritmetična pravičnost, ki obstaja v vseh tržnih gospodarstvih; temelji na recipročni menjavi;

5. solidarnost, ki je posebne vrste redistributivna pravičnost; lahko je prostovoljna ali pa prisilna in ima korektivno funkcijo, saj naj bi zboljšala položaj marginalnih skupin.

S temi petimi vrstami pravičnosti skuša Viskovič opisati jugoslovansko družbo kot pravično. Primitivna komunistična pravičnost je prevladovala med vojno in takoj po njej. Kasneje je postala marginalna, razen v družbenih dejavnostih, kjer še vedno prevladuje. V zadnjih letih gospodarske krize že spet prevladuje zlasti v manj razvitih krajih Jugoslavije.

Statusna pravičnost je dosti močnejše navzoča, kot bi bilo to primerno za socialistično družbo. Ekonomska in kulturna dediščina in vpliv družinskega rodu so še vedno živi in v dobršni meri prepričujejo, da bi postala delovna pravičnost dominantna vrsta pravičnosti. Sicer pa delovna pravičnost ni izkrivljena samo s statusno, marveč tudi s komutativno pravičnostjo, ki ima v vse bolj prevladujoči tržni ekonomiji vse večjo regulativno moč.

Solidarnost je v jugoslovanski družbi močno zakoreninjena. Po Viskovičevem mnenju je solidarnost pomembnejši korektivni dejavnik statusno neupravičenih razlik kot pa tistih razlik, ki izvirajo iz dela. Njena funkcija je predvsem v tem, da zmanjšuje tradicionalne regionalne, družinske in kulturne razlike v jugoslovanski družbi.

Značilno je, da Viskovič ne skuša opredeliti razmerij med temi petimi vrstami pravičnosti. Poudarja sicer dominantno vlogo delovne pravičnosti in pomembnost solidarnosti v socialističnih družbah, vendar pa ne rangira teh pet vrst pravičnosti. Namesto tega predstavi štiri razvojne tendence, ki so navzoče v vseh družbah: univerzalizacija moralnih načel in njihova liberalizacija ter racionalizacija in inovativne spremembe v sferi moralnih norm.

Te ugotovitve so presplošne in ne ponujajo nobenih jasnih stališč o pravičnih socialističnih družbah. Lahko bi se strinjali s sugestijo, da bi morala biti delovna pravičnost dominantni regulator na družbeni mikro ravni in da bi morala biti solidarnost eden najpomembnejših korektivnih regulatorjev na družbeni makro ravni. Lahko bi rekli, da takšna sugestija pomeni ko-

rak naprej k bolj kvalificiranemu egalitarizmu, moramo pa se zavedati, da mnoga odločilna vprašanja ostajajo neopredeljena. Tako, na primer, ne vemo, ali gre pri delovni pravičnosti za »trdo« ali »mehko« različico meritokratskih pravil (Diquattro, 1983), pa tudi tega ne, kaj naj se upošteva kot delovni prispevek: le neposredni fizični in intelektualni napor, ali pa tudi upravljalška dejavnost in njeni ekonomski učinki. Toda ta vprašanja o pravičnosti na mikro ravni nemara niso tako kritična kot so vprašanja v zvezi s funkcijo solidarnosti na družbeni makro ravni. Ne vemo, kakšne razsežnosti naj bi imela solidarnost kot korektivna funkcija: ali naj bi služila zgolj za demarginalizacijo skupin revnih ali pa tudi za izenačenje vseh družbenih slojev.

Odprto ostaja tudi vprašanje, kako je z alokacijo in distribucijo negativnih rezultatov. Nikakor ne bi smeli imeti za smoumevno, da se alokacija in distribucija negativnih rezultatov, kot so na primer stroški, izgube, bremena ali revščina, regulirajo enako, kot pri pozitivnih rezultatih, kakršni so ugodnosti, profiti, etc. (Torablom, in Jonsson, 1987). Če sprejmemo možnost, da so pri pozitivnih rezultatih načela pravičnosti drugačna kot takrat, kadar gre za negativne rezultate, potem si moramo prizadevati, da bi razvili dva samostojna sklopa načel pravičnosti: sklop, ki zadeva kontributivno pravičnost in sklop, ki zadeva retributivno pravičnost.

Končno, projekt pravične socialistične družbe je potrebno razširiti na medgeneracijske odnose: v razpravah o pravičnih socialističnih družbah je časovna razsežnost v celoti zanemarjena, čeprav postaja jasno, da je medgeneracijska pravičnost v vseh državah realnega socializma že sedaj zelo kritično vprašanje (Rus, 1987).

Pravična liberalno-socialistična ali socialno-liberalna družba?

Edini jugoslovanski družboslovec, ki je razvil holistični projekt pravične socialistične družbe, je Branko Horvat (Horvat, 1986). Zdi se, da je bil pri tem pod močnim vplivom Rawslovih teorij (1971), saj, podobno kot Rawls, skuša povezati v celoto politično, socialno in ekonomsko pravičnost. Kot bomo videli kasneje, pa so med njima tudi bistvene razlike.

Po Horvatovem mnenju je socialistična družba lahko pravična le, če temelji na treh osnovnih vrednotah francoske revolucije: na svobodi, socialni enakosti in solidarnosti.

Čeprav bi morale biti te tri univerzalne humanistične vrednote nujne sestavine vsake pravične družbe, jih socialistična družba lahko operacionalizira na poseben, sebi lasten način. Seveda pa ima vsaka izvedba v praksi svoje meje. Najprej se moramo zavedati, da te tri vrednote niso nadomestljive med seboj. Enakost ne implicira svobode: bolj enaka in manj svobodna družba je s tega stališča nesmiselna. Če so posamezni državljani bolj enaki kot drugi, niso nujno tudi bolj svobodni. In enaki in svobodni državljani se ne morejo reproducirati kot svobodni in enaki brez solidarnosti.

Po Horvatovem mnenju je pravičnost potrebno obravnavati kot zgodovinsko relativen pojem. Potrebno ga je torej opredeliti. Pravična enakost je, na primer, v zgodnjem krščanstvu pomenila enako distribucijo dobrin, v obdobju francoske revolucije enake lastniške pravice, v socializmu pa pomeni enake možnosti pristopa do proizvodnega kapitala.

Podobno velja tudi za svobodo: v krščanstvu je pomenila osvoboditev od dela, v kapitalizmu prilaščanje delovnih sredstev, v socializmu pa skrajševanje delovnega časa.

Razen na zgodovinske različice operacionalizacije osnovnih vrednot moramo biti pozorni tudi na spreminjanje zgodovinsko specifičnih razmerij med svobodo, enakostjo in bratstvom (oziroma solidarnostjo). Po Horvatovem mnenju enakost ni le logični prvi pogoj za drugi dve vrednoti, ampak tudi vrednota, ki jo je mogoče najbolj natančno opredeliti in najbolj izčrpno kvalificirati. Svoboda, na primer, lahko pomeni zelo različne stvari, tudi svobodno dobičkarsko delovanje. Enakost je manj dvoumna: enakost je, tako kot solidarnost – po Horvatovem mnenju – socialistična, drugače sploh ni enakost.

Naslednji korak operacionalizacije pravične družbe je klasificiranje osnovnih vrednot. Svoboda je klasificirana v zasebno, politično in ekonomsko svobodo; enakost je enakost proizvajalcev, enakost potrošnikov in enakost državljanov.

V tej drugi fazi operacionalizacije sta dve šibki točki: prvič, ko primerja klasifikacijo svobode in enakosti, lahko opazimo nekakšno redundantnost, in drugič, Horvat pojma solidarnosti ni podrobno razvil.

Pri tretjem koraku operacionalizacije pravične socialistične družbe se Horvat omeji le na enakost:

a) enakost proizvajalcev, ki mora biti zagotovljena z družbeno lastnino in z delavskim samoupravljanjem;

b) enakost potrošnikov, ki mora biti zagotovljena z delovno pravičnostjo;

c) enakost državljanov, ki mora biti zagotovljena z enakimi možnostmi osebnega razvoja in s solidarnostjo na področju družbenih dejavnosti.

Ker ni naš namen, da bi razvili kakšen alternativen koncept pravične socialistične družbe, se bomo omejili na primerjanje Horvatovega projekta pravične družbe z Rawlsovo teorijo pravične družbe (1971). Ko primerjamo ta dva holistična projekta, lahko vidimo naslednje pomembne razlike:

1. Po Rawlsu je pravična družba zasnovana na izvirnem pogodbenem soglasju in je prvi pogoj za sleherno družbeno dejavnost. Za Horvata pa je pravična družba nekakšno končno stanje, situirano v prihodnosti.

2. Pri Rawlsu so razmerja med politično, socialno in ekonomsko pravičnostjo opredeljena s povsem preciznim »leksikalnim« zaporedjem, v katerem so državljanske svoboščine pogoj za enake socialne možnosti, oboje pa je kriterij za pravičnost ekonomskih neenakosti. Za Horvata pa je enakost absolutno prva in najpomembnejša vrednota.

3. Za Rawlsa lastnina ni pomemben pogoj ali pa omejitev pravične družbe, saj je pravična ekonomija produkt pravične družbe in se reproducira s svobodnim trgom in proizvodnjo javne blaginje. Nasprotno od Rawlsa pa Horvat meni, da je eden temeljnih pogojev enakosti proizvajalcev družbena lastnina.

Te razlike same po sebi zadoščajo, da spoznamo najpomembnejše attribute, ki jih Rawls in Horvat pripisujeta pravičnim družbam: Rawls je izoblikoval projekt pravične socializirane liberalne družbe, Horvat pa projekt pravične liberalne socialistične družbe. Zdi se, da bodo 90. leta bolj naklonjena Rawlsovemu konceptu.

Odprto pa ostaja vprašanje, ali sta projekta logično konvergentna in zgodovinsko uresničljiva. Po mnenju Gligorova (1988) je od desetih najpogostejše navajanih načel pravičnosti le troje takšnih, ki so notranje logično konsistentna:

a) od vsakogar po njegovih sposobnostih in vsakomur po njegovem delu oziroma prispevku (socialistična paradigma pravičnosti);

b) od vsakogar po njegovih preferancah in vsakomur po njegovih potrebah (komunistična paradigma pravičnosti);

c) od vsakogar po njegovih preferancah in vsakomur po njegovih zaslugah (liberalna paradigma pravičnosti).

Druga načela pravičnosti niso logično konsistentna, kar pa seveda ne pomeni, da so nesprijemljiva ali pa zgodovinsko neuresničljiva.

LITERATURA

1. Adams, J. C. (1965). »Inequity in Social Exchange.« V: L. Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 9. New York: Academic Press.
2. Alwin, D. F. (1987). »Distributive Justice and Satisfaction with Material Well-Being.« *ASR*, Vol. 52, pp. 83–95.
3. Berger, J. et al. (1972). »Structural Aspects of Distributive Justice: A Status Value Formulation.« V: J. Berger et al. (eds.), *Sociological Theory in Progress*, Vol. 2. Boston: Houghton Mifflin.
4. Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
5. Brickman, P., Fogler, G., Goode, E., and Schal, Y. (1981). »Micro and Macro Justice.« V: S. C. Lerner (ed.), *The Justice Motive in Human Behavior*. New York: Plenum Press.
6. Calabresi, G. and Bobbitt, P. (1978). *Tragic Choices*. New York: Northon Company.
7. Coleman, J. S. (1983). »Equality of Opportunity and Equality of Results.« V: Litwin (ed.), *Against Equality*. London: McMillan Press.
8. Deutsch, M. (1985). *Distributive Justice*. New Haven: Yale Univ. Press.
9. Di Quattro, A. (1983). »Rawls and Left Criticism.« *Political Theory*, Vol. 11, No. 1, pp. 53–78.
10. Dobbs, D. (1985). »The Justice of Socrates Philosopher Kings.« *Political Science*, No. 4, pp. 809–827.
11. Geras, N. (1984). »The Controversy about Marx and Justice.« *New Left Review*, No. 150, pp. 47–66.
12. Gough, I. (1979). *The Political Economy of Welfare State*. London: McMillan Press.
13. Gligorov, V. (1988). »Pravda i pravo.« *Gledišta*, Vol. 29, No. 3–4, pp. 173–178.
14. Homans, G. C. (1961). *Social Behavior: Its Elementary Forms*. New York: Harcourt Brace.
15. Homans, G. C. (1976). »Commentary.« V: L. Berkowitz and E. Walster (eds.), *Equity Theory: Toward a General Theory of Social Interaction*. New York: Academic Press.
16. Horvat, B. (1986). »Socijalistička privreda.« *Opređenjenja*, Vol. 17, No. 11, pp. 44–95.
17. Jasso, G. (1978). »On the Justice of Earnings: A New Specification of the Justice Evaluation Function.« *AJS*, Vol. 83, pp. 1398–1419.
18. Jasso, G. (1980). »A New Theory of Distributive Justice.« *ASR*, Vol. 45, pp. 3–32.
19. Lane, R. E. (1986). »Market Justice, Political Justice.« *American Political Science Review*, Vol. 80, pp. 383–402.
20. Lerner, S. C. (1981). *The Justice Motive in Human Behavior*. New York: Plenum Press.
21. Marx, K. and Engels, F. (1970). *Selected Works*, Vol. 3. Moscow.
22. Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
23. Patchen, M. (1961). *The Choice of Wage Comparison*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
24. Rae, D. et al. (1981). *Equalities*. Cambridge: Harvard Univ. Press.
25. Rus, V. (1987). »Intergeneracijska socialna politika.« *Nova revija*, No. 57, Ljubljana.
26. Stolte, J. F. (1987). »The Formation of Justice Norms.« *ASR*, Vol. 52, pp. 774–784.
27. Tormlom, K. and Jossen, D. (1987). »Distribution vs. Retribution: The Perceived Justice of the Contribution and Equality, Principles for Cooperative and Competitive Relationships.« *Acta Sociologica*, Vol. 30, No. 1, pp. 25–53.
28. Visković, N. (1983). »O pravičnosti.« *Anthropos*, No. 3–4, pp. 185–210.
29. Vrcan, S. (1975). »Sociolog pred problemom društvene nejednakosti.« *Revija za sociologiju*, Vol. 5, No. 1–2, pp. 3–14.
30. Vrcan, S. (1983). »Društvene nejednakosti u savremenom socijalističkom društvu.« *Pogledi*, Vol. 13, No. 2, pp. 64–77.
31. Zjembinjsky, Z. (1983). »Veze pravde i jednakosti.« *Dijalogi*, Vol. 1–2, pp. 183–193.
32. Županov, J. (1987). *Sociologija i samoupravljanje*. Zagreb: Školska knjiga.